

ČESKÁ NEBO EVROPSKÁ LITERATURA?

EDUARD PETRŮ

Po dlouhá období s užitkem uplatňované spojení jazykovědného a literárněvědného bádání v podobě filologie mělo vedle svých pozitivních výsledků i některé negativní rysy. Soustředění na konkrétní jazyk a s tímto konkrétním znakovým systémem pracující literaturu vedlo ve svých důsledcích k tomu, že za národní literaturu byla považována jen ta tvorba, která vznikala v národním jazyce, a písemnictví využívající jiných jazyků bylo více či méně z národní literatury odsouváno buď do předpokládané evropské literatury (pokud ve starším období bylo psáno latinsky), nebo do té národní literatury, jejíhož jazyka autor využil, bez ohledu na to, v kterém kulturním a politickém kontextu tvořil. Pokud pak pro starší období byla latinská literatura uznána jako součást národní literatury, její význam byl zřetelně podceněn. Velmi výmluvné svědectví přináší ještě v roce 1946 *Stručné dějiny literatury české* Arna Nováka, Rudolfa Havla a Antonína Grunda, které latinskou humanistickou poezii v českých zemích charakterizují jako tvorbu, jejíž "vnitřní cena... nenabývala hloubky a namnoze jen mechanické veršování nahrazovalo skutečnou činnost tvůrčí v básních z valné části příležitostných a lichočnických" (s. 61). Nechme v této chvíli stranou, zda takový soud je pravdivý nebo zda jde o paušální zjednodušení. Uvádíme jej zde z jiného důvodu. Kdybychom jej totiž přijali, museli bychom připustit, že do evropské literatury vstupovala česká literatura tvorbou, která sice byla obecněji srozumitelná, ale málo hodnotná.

Chceme-li však přesněji vymezit, co můžeme chápat jako národní literaturu a jaké jsou vazby české literatury k evropské a dnes i světové literatuře, musíme se vrátit k základům českého písemnictví, ustoupit od obvyklého postupu, při němž náš pohled do minulosti začíná národním obrozením. Jestliže přijmeme českou literaturu jako tvorbu, která se vyvíjela od 9. století, nutně musíme vzít v úvahu, že nebyla zprvu psána česky vůbec a později (od 14. století) stále nebyla psána výhradně v národním jazyce. Existence jazykově staroslověnského a latinského písemnictví je fakt, který není zpochybňován. Zpochybňováno však je, zda tato literatura je součástí českého písemnictví, a předpokládá se, že v období středověku i v epoše humanismu a renesance existovala latinsky psaná literatura, která tvořila svébytnou linii procesu literárního vývoje, svou povahou v podstatě nad-

národní, jak vyplývá například již z pojetí evropské literatury období středověku v díle Ernsta Roberta Curtia.¹

Je proto přirozené, že po dlouhou dobu zůstávalo latinské písemnictví v Čechách na okraji zájmu a že se od národního obrození literárněvědné bádání koncentrovalo především na literaturu českou. Není to výjimečný jev. Například nedávno vydané dějiny německé literatury Ernsta a Eriky von Borries se v období humanismu omezují výhradně na německou literaturu, latinskou tvorbu nechávají programově stranou.²

Nechceme nijak podceňovat skutečnost, že latinská tvorba měla větší šanci proniknout i mimo národní kulturní prostředí, ale známe-li způsob šíření literatury, nemůžeme se ubránit jisté skepsi, zejména pokud jde o latinskou středověkou tvorbu. I když potenciálně byl vstup této literatury do evropského kontextu snazší, protože pracovala s obecněji srozumitelným znakovým systémem (na rozdíl od češtiny, které ještě Albertus Bohemus v polovině 13. století užíval jako šifrovacího, tj. nepovolaným nesrozumitelného jazyka), materiální dochování rukopisné knihy v podstatě omezovalo okruh působení díla, i když bylo jazykově srozumitelné, především na region jeho vzniku a teprve poté a často zcela nahodile na některé oblasti další. Okruh děl, která vešla do povědomí evropských vzdělanců v širokém měřítku, byl velmi výrazně limitován.

Naopak tato latinská tvorba vstupovala do živého kontaktu s tvorbou staroslověnskou i jazykově českou. Nejstarší staroslověnské legendy o svatém Václavu a svaté Ludmile se staly východiskem latinských legend věnovaných těmto světcům, latinský životopis svatého Prokopa *Vita maior* stojí v základech staročeské veršované legendy o svatém Prokopu, ale naopak *Nová rada* Smila Flašky z Pardubic zřejmě inspirovala olomouckého biskupa Jana Skálu z Doubravky (Dubravia) k napsání latinské *Theriboulie*, která skutečně vešla (podobně jako jeho spis *De piscinis* a jeho dílo zachycující dějiny Čech) četnými vydáními v zahraničí do povědomí kulturní Evropy. Bylo by jistě možno namítnout, že kontakty tohoto druhu existovaly i mezi latinskou tvorbou, která vznikala mimo české země, a jazykově českou literaturou. Jistě existovaly, ale to nezmenšuje význam kontaktů s latinským písemnictvím domácí proveniencie, tak jako například ve 20. století kulturní kontakty s jinými národními literaturami sice také formují proces české literární tvorby, ale podstatu tohoto procesu nelze určit bez pochopení významu domácí kulturní tradice.

¹ E. R. Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, 7. Aufl., Bern-München 1969.

² *Deutsche Literaturgeschichte. Bd. 1: Mittelalter – Humanismus – Reformationszeit – Barock*, München 1992, s. 281.

Proto začal být význam latinského písemnictví v českých zemích postupně doceňován, jak o tom svědčí například výsledky Humanistické konference z roku 1966³ nebo pregnantně formulovaný úvod k Cejnarovu vydání nejstarších českých legend, kde čteme: "Teprve bádání posledních let přesvědčivě dokazuje, jak těsné byly vztahy mezi tvorbou staroslověnskou a později latinskou a českou a kolik cenného vytvořili naši předkové v latinském jazyce."⁴

Je pozoruhodné, že dnes nikdo nepochybuje o tom, že německy a latinsky psaná díla Josefa Dobrovského a jiných představitelů našeho národního obrození jsou integrální součástí vývoje české literatury, ale v oblasti latinské literatury českého středověku a české renesance přes všechno badatelské úsilí posledních desetiletí a přes vydání průkopnických prací, jimiž pro středověk jsou díla Jana Vilikovského a Anežky Vidmanové a pro období humanismu a renesance práce Jana Martínka, Josefa Hejnice i dalších badatelů v oblasti středolatinšské literatury, stále ještě přetrvává tendence odsouvat jinojazyčnou literaturu vzniklou v Čechách a na Moravě do nadnárodní evropské literatury, aniž by byl podán důkaz, že například latinská tvorba českých autorů vůbec do evropské literatury vstoupit mohla a skutečně vstoupila. Ostatně takto uměle vytvořená hranice by musela vést nejen mezi autory píšícími latinsky a česky, ale přímo uvnitř tvorby jednotlivých autorů, takže bychom museli předpokládat, že Hus svými českými spisy patří do dějin české literatury, ale svou latinskou tvorbou spadá do literatury evropské. Toto hybridní pojetí dějin české literatury je zjevně neudržitelné.

Bez ohledu na to, jakého jazyka český autor užíval, tvořil v českém kulturním, politickém i ekonomickém kontextu své doby, jeho tvorba byla v kontaktu s domácí literární tradicí stejně jako s produkcí jiných národních literatur, a nabývala tedy podoby, která mohla být zformována jedině na tomto konkrétním místě a v tomto konkrétním čase. Jestliže pak díky své hodnotě i díky shodě šťastných okolností, které napomohly jejímu poznání mimo oblast její geneze, vstoupila do širšího povědomí evropských vzdělanců, jde o jev následné povahy, který nic nemění na spojení vývoje české i latinské literatury do jediného procesu formování národní literatury, v němž všechny složky jsou vnitřně propojeny a tvoří integrální celek.

Složitější se však jeví otázka, jak je tomu s literaturou, která nebyla psána nikoliv tehdy již bezpříznakovou latinou, ale jiným živým jazykem a která vznikla v českých zemích... V této souvislosti je nutno rozlišit, zda

³ *Humanistická konference 1966*, red. L. Varel, Praha 1966.

⁴ J. Hrabák: Literárněhistorický úvod, in *Nejstarší české veršované legendy*, ed. J. Cejnar, Praha 1964, s. 8.

šlo o dílo českého autora, nebo o tvorbu takového spisovatele, který se hlásil k jiné národní pospolitosti.

Také v této souvislosti je na místě značná opatrnost. Na zlomu 16. a 17. století působila v rudolfínské Praze první žena, která proslula jako básnířka i v širším nežli českém kulturním kontextu – Alžběta Jana Westonia. Původem byla Angličanka, ale Anglii opustila v nejtěplejším věku se svou matkou a nikdy se již do ní nevrátila, takže její kontakt s anglickým kulturním prostředím byl minimální... Naopak po sňatku její matky s proslulým alchymistou magistrem Kellym žila v prostředí české šlechty a panovnickova dvora, psala latinsky a provdala se za německého vyslance na dvoře Rudolfa II. Sama se cítila jako Angličanka (označovala se jako "puella Angla"), ale můžeme ji zařadit mezi anglické autorky, jestliže je všemi složkami své tvorby spojena s humanistickým básnictvím tehdejších Čech? Naše začlenění Alžběty Jany Westonie do české literatury je ovšem usnadněno tím, že jazykem její tvorby byla latina.⁵ Skutečné problémy vyvstanou ve chvíli, kdy začneme uvažovat o německé tvorbě, která vznikla na našem území a nebyla dílem českých autorů. Řešení této otázky je o to důležitější, že na rozdíl od latinské literatury, jejíž uplatnění končí národním obrozením, německá literatura je zastoupena i v pozdějším vývoji a v některých obdobích má dokonce v českém kulturním prostředí velmi výrazné místo.

To platí například již o tvorbě německých básníků, kteří působili na dvoře posledních Přemyslovců a jejichž tvorba nebyla bez významu jako jeden z podnětů pro vznik literatury v domácím jazyce, tj. literatury české, vedle literatury latinské. Lyrika Heinricha von Meissen, zvaného Frauenlob, epika Ulricha von Etzenbach, autora jedné ze středověkých básní o Alexandru Velikém, a pokračovatele Gottfrieda von Strassburg Heinricha von Freiberg nebudeme samozřejmě považovat za české básníky, ale na druhé straně nebudeme popírat ani to, že jistým způsobem vstoupili do české literatury, jak dokládá mimo jiné skutečnost, že neznámý český autor staročeské veršované *Alexandreidy* z počátku 14. století měl sice za předlohu dílo francouzského autora Gualtera Castellionského, ale analýza jeho textu vede k předpokladu, že zřejmě znal i dílo Ulricha von Etzenbach.⁶

Podobně se na tvorbě husitské literatury v určité míře podíleli i zahraniční autoři působící v Čechách, ať to byli opět Němci (Mikuláš a Petr z Drážďan) a Slovinci (Jan Vavřincuo v Račic, Lukáš z Nového Mesta nad

⁵ E. Petruš: Alžběta Jana Westonia a její místo v české literatuře, *Česká literatura* 1985, s. 424-437.

⁶ M. Šváb: Zur altschechischen Alexandreis (Kritische Auseinandersetzung mit einigen Behauptungen über das Werk), *Die Welt der Slaven* 1982, s. 328-421.

Váhom a Matěj zo Zvolena), nebo dokonce Angličan Petr Payne, označovaný jako diplomat husitského hnutí.

Ani období humanismu a renesance nepostrádá cizí autory, kteří působili v českém prostředí. Polák Bartoloměj Paprocký z Hlohola, který psal v počátcích své tvorby polsky a zprvu využíval mateřského jazyka i po přesídlení na Moravu a dával si svá díla překládat (teprve později psal přímo česky) je právem uváděn jak v dějinách české, tak v dějinách polské literatury.⁷

Bylo by možné pokračovat výčtem dalších obdobných příkladů, citovat další autory, kteří sice tvořili v Čechách, ale psali ve svém mateřském jazyce. Nejjednodušší by jistě bylo prohlásit jejich tvorbu za součást národní literatury psané stejným jazykem, ale to by bylo nepřípustné zjednodušení. Pozice těchto autorů je ambivalentní a musíme počítat s tím, že budou začleňováni do obou literatur – do jedné na principu jazykovém, do druhé na základě sounáležitosti s kulturním kontextem země, v níž tvořili. Existence těchto ambivalentních autorů, kteří stojí na rozhraní dvou literatur, musí být zkoumána z obou zorných úhlů. Německy píšícího Franze Kafku a jeho vrstevníky nevyložíme jinak nežli z kulturního klimatu Prahy od počátku 20. století, a naopak francouzsky psanou tvorbu Milana Kundery nebo Václava Janky nemůžeme interpretovat bez sledování vazeb na francouzské kulturní prostředí. V tom právě přináší starší literatura metodologické podněty pro zkoumání literatury současné.

Ukazuje se, že odpověď na otázku, co je česká literatura, je třeba hledat v charakteru kulturního prostředí, v němž literární díla vznikala, a neomezovat se na úzce jazykové hledisko... Jedině v komplexním přijetí děl staroslověnských, latinských, českých i německých, která formovala českou kulturu a která ji také rozvíjela, můžeme najít adekvátní východiska pro exaktnější a hlubší poznání procesu vývoje české literatury od jejích staroslověnských počátků až do současnosti.

⁷ E. Petrů: Autor dvou literatur – Bartoloměj Paprocký z Hlohola a Paprocké Vůle, in B. Paprocký z Hlohola: *O válce turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu*, ed. E. Petrů, Praha 1982, s. 7-22.